

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14251907>

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA LUG‘AT USTIDA ISHLASH BO‘YICHA AYRIM MULOHAZALAR

Suyunova Munisa

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
2-kurs talabasi

M.A.Hamrayev

Ilmiy Rahbar: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ona tilining leksikologiya bo‘limini o‘qitish usullari yo‘nalishlari haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tiladi

KALIT SO‘ZLAR: Leksikologiya, so‘z, lug‘at, tushuncha, adabiy til, so‘z ma‘nosi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье дана информация о направлениях методики преподавания раздела лексикологии родного языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Лексикология, слово, словарь, понятие, литературный язык, значение слова.

ABSTRACT: In this article, information is given about the directions of teaching methods of the lexicology section of the mother tongue.

KEY WORDS: Lexicology, word, dictionary, concept, literary language, word meaning.

Leksikologiya (yunoncha Lexis – so‘z, logos – fan, ta’limot) so‘z haqidagi fan bo‘lib (uni o‘zbek tilida so‘zshunoslik deb ham atashadi), muayyan tilde ishlatiladigan barcha so‘zlar shu tilning lug‘at boyligini tashkil qiladi. So‘z tilning ma’no bildiradigan asosiy birligidir. So‘z va so‘z birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud bo‘lgan barcha so‘z va iboralarning yig‘indisi lug‘at tarkibi yoki leksika deyiladi. Leksikologiya lug‘at tarkibidagi so‘zlarning nutqda ma’no ifodalash xususiyati, qo‘llanish faolligi, boyib borishi, ba’zi so‘zlarning eskirib, iste’moldan chiqib ketishi, ma’no ko‘chish hodisasi kabilarni o‘rganadi. Maktabda lug‘at ustida ishlash metodikasi to‘rt asosiy yo‘nalishni ko‘zda tutadi: 1. O‘quvchilar lug‘atini boyitish, ya’ni yangi so‘zlarni, shuningdek, bolalar lug‘atida boyigan ayrim so‘zlarning yangi ma’nolarini o‘zlashtirish. Ona tilining lug‘at boyligini bilib olish uchun o‘quvchi o‘z lug‘atiga har kuni 8 — 10 ta yangi so‘zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4 — 6 so‘zni qo‘shishi, ya’ni shu so‘zlar ma’nosini o‘zlashtirishi lozim. 2. O‘quvchilar lug‘atiga aniqlik kiritish. Bu o‘z ichiga quyidagi larni oladi: 1) o‘quvchi puxta o‘zlashtirmagan so‘zlarning ma’nosini to‘liq o‘zlashtirish, ya’ni shu so‘zlarni matnga kiritish, ma’nosi yaqin so‘zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo‘llari bilan ularning ma’nosiga aniqlik kiritish; 2) so‘zning kinoyali ma’nosini, ko‘p ma’noli so‘zlarni o‘zlashtirish; 3) so‘zlarning sinonimlarini, sinonim so‘zlarning ma’no qirralarini o‘zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma’nosini o‘zlashtirish. 3. Lug‘atni faollashtirish, ya’ni o‘quvchilar ma’nosini tushunadigan, ammo o‘z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug‘atidagi so‘zlarni faol lug‘atiga o‘tkazish. Buning uchun shu so‘zlar ishtirokida so‘z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o‘qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi. 4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so‘zlarni o‘quvchilar faol lug‘atidan nafaol lug‘atiga o‘tkazish. Bunday so‘zlarga bolalarning nutq muhiti ta’sirida o‘zlashib qolgan adabiy til me’yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so‘zlashuv tilida qo‘llanadigan sodda so‘z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so‘zlar kiradi

Bu yo‘nalishlar leksikologiya bo‘limini o‘qitishning eng asosiy yo‘nalishi hisoblanadi. Endi mana shu 4 yo‘nalish asosida o‘quvchilarga so‘zlarni tushuntirishning ba‘zi usullarini ko‘rib chiqsak:

1. So‘zni kontekst asosida tushuntirish. Bunda o‘quvchilar tushun maydigan so‘z ularga tushunarli so‘zlar qo‘llangan gap (yoki matn) yordamida tushuntiriladi.

2. So‘z ma‘nosini lug‘atdan va o‘qish kitoblarida matn ostida berilgan izohdan foydalanib tushuntirish. Bunda o‘quvchilarni izohdan mustaqil foydalanib, so‘z ma‘nosini mustaqil tushunib olishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

3. So‘z ma‘nosini shu so‘zning ma‘nodoshi yordamida tushuntirish. Masalan, sabo — shabada, mudofaa — himoya, sozanda — musiqachi, diyor — vatan, inshoot — bino, samo — osmon kabi. So‘zni sinonim tanlash bilan tushuntirganda, shu so‘zning stilistik (uslubiy) ahamiyatini ham ko‘rsatish zarur.

4. Tanish bo‘lmagan so‘z bilan ifodalangan tushunchani tanish bo‘lgan so‘z bilan ifodalangan tushunchaga (uning antonimiga) taqqoslash orqali tushuntirish. Masalan, ishchan tushunchasini dangasa tushunchasiga, rostgo‘y so‘zini yolg‘onchi so‘ziga taqqoslab tushuntirish mumkin. Ko‘chma ma‘noda ishlatilgan so‘z va so‘z birikmalari, tasviriy vositalar, maqollar ham taqqoslash usulidan foydalanib tushuntiriladi.

5. So‘zni o‘ziga yaqin tushuncha — boshqacha ifoda etish bilan tushuntirish. Bunda tushuntiriladigan so‘zning izohi qisqa va aniq bo‘lishi kerak. Masalan, o‘zboshimchalik — o‘z xohishicha ish tutish, ishni o‘zi xohlaganicha bajarish; mutaxassis — biror hunar egasi; shunqor — uzoq uchadigan ko‘zi o‘tkir qush; mesh — mol terisidan tikilgan idish; guldon — gul solib qo‘yiladigan idish va boshqalar.

1-topshiriq. O‘n ikkita so‘z berilgan (in, oz, es, iz, ov, il, esh, og‘, ig‘, ek, et). Ularni qanday qilib uch guruhga ajratib yozish mumkin?

2-topshiriq. Sinonimlar qatoridagi so‘zlarga zid ma‘no anglatadigan juftlarni topib yozing.

Katta —

Ullan —

Buyuk —

Ulug‘ —

XULOSA

Shuni aytib o‘tish muhimki, o‘quvchilarga boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘qitilishi muhim bo‘lgan ona tili bo‘limlaridan biri bu - leksikologiya bo‘limi hisoblanadi. O‘quvchi nutqi ta’sirchanligi, mazmunga boyligi va shu o‘rinda go‘zalligi ham albatta ularning so‘z boyligiga bog‘liq. Ammo ushbu bo‘limni o‘qitish jarayonida muammo va qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Yuqorida tahlil etilgan usul va yo‘llar albatta bu boradagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda qo‘l keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G‘ulomova, SH.Yo‘ldosheva, SH. Sariyev “Onatili o‘qitish metodikasi”. Toshkent-2009 “NOSIR” nashriyoti 309-bet.
2. B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” . Toshkent-2006 “O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi” nashriyoti 67-bet.
3. O.Roziqov, M.Mahmudov, B.Adizov, A. Hamroyev “Ona tili didaktikasi” . Toshkent-2005 ‘Yangi asr avlodi’ nashriyoti 129-bet